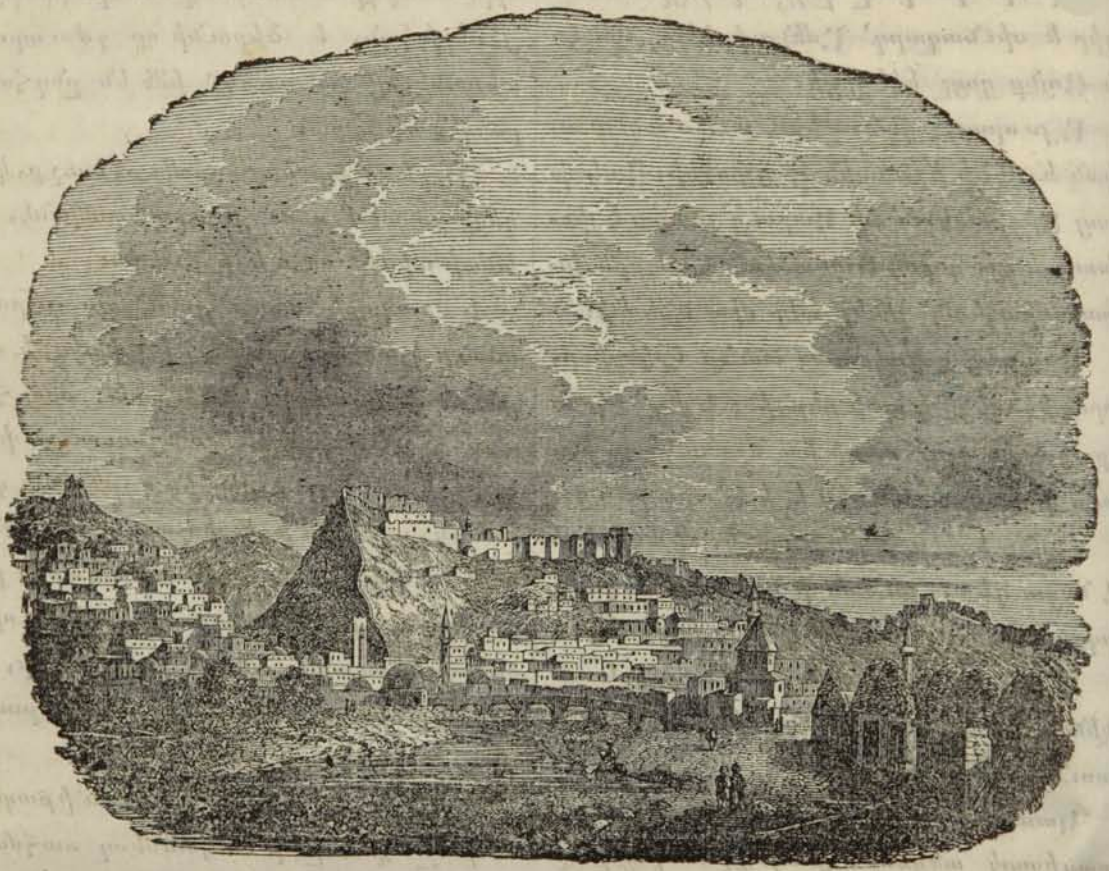

ՏԵՍԱՐԱՆ ՀԱՅՐԵՆԵԱՅ.

ԿԵՐՍ ԲԱՂԱՔ Ի ՀԻՐԱԿ.

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ՄԱՆԿԱՆՑ.

(Ա. ԲՈՒՆ ԺԱՅՐԵՐ)

Գ.) Տղայական խաղաղիկները ոչ այլ ինչ են, եթե ոչ ամենակարևոր միջոցք կրթութեան և հնարք և գործիք փթթելու երեխի բնագործութիւնը, բնաշարժութիւնը (անկախ գործունէութիւնը) և բնակայութիւնը, (ինքնակայութիւն, աներկեան շարժումն) և մատակարարք երեակայութեան նորա՝ ընդարձակութեան և լայնածաւալ տարածութեան:

Խաղերը բնաւ չեն ձանձրացներ երեխին և եր-

բէք չեն յոգնեցներ և խոնջեցներ, եթե այն խաղերը լծողած ընին նոցա ազատ ընտրութեան. ծնողքը կամ անուցիչքը միայն պարտական են այս ընտրութեան տալ խոհական ուղղութիւն, բայց այնպէս՝ որ երեխայն չիմանայ՝ թէ կայ մեկ այնպիսի ձեռն, որ նրան կառաջնորդէ, Երեխայն՝ երկու տարեկան ժամանակէն սկսած, մինչև հինգ տարեկան ժամանակը խաղաղիկի և խաղի վերայ այնպէս կնայի, ինչպէս շափահաս մարդը իւր բա-

նուգործի կամ իւր ապրուստի ճանապարհի (սարշտայի) վերայ: Եթէ նայիս երեխի երեսին մտադրութեամբ այն միջոցին, երբ նա իւր խաղալիքը, իւր պաճուճապատանքը, (տիկինը, խուճիքը) իւր վէգերը (կոճ, աշուղ,) կարգի դրնելոյ, դասաւորելոյ վրայ լինի զբաղած, իսկոյն կհասկանաս որ նա այս գործը կը գործէ՝ ոչ վայրիվերոյ, ոչ ինչպէս խաղ, այլ որպէս թէ իւր մէկ մեծ և անդառնալի, անհրաժեշտ և անայլալիկ պաշտօնը կը կատարէ: Ափոս՝ որ այժմեան նորահար խաղալիկները, որ կարողութիւն ունեցող ծնողք իրանց երեխանց համար կ'գնեն երբեմն թանկ գնով, միշտ չեն յաջողիր երեխանց ճաշակին և բնաւորութեան համեմատ գալ: Ոմանք ի ծնողաց գանկատ կանեն՝ թէ իրանց երեխայքը խաղալիկը կ'իջացնեն. և կ'կարծեն՝ թէ այս մէկ պիտի է երեխանց վերայ տիրած, և վկայութիւն կրերն այն, որ նոքա խաղալիկը կը կոտորեն:

Յիբաւի՝ երեխայն փոքր ինչ զբօսնելով մէկ թանկագին խաղալիկով՝ իսկոյն կ'ընայ կոտորել, որ նորա կոտորներէն կազմէ մէկ նոր խաղալիկ որն որ աւելի յարմար կուգայ իւր մտքին և իւր ճաշակին: Եւ այս յայտնի ցոյց կուտայ՝ որ խաղալիկի ընտրութիւնը յաջողակ չէ: Նոյնպէս և նկարները և պատկերազարդ գրքերը շատ սակաւ գիպուածոց մէջ բաւարար կ'լինին իրանց նշանակեալ նպատակին: Այս նկարները որ նոցա մէջ կ'գտնվին, կամ իւրեանց պարունակած իմաստից անպիտանութեամբ, չնչիութեամբ և դատարկութեամբ կ'զայրացնեն և կ'զղուեցնեն երեխին, կամ այնքան գծուարահասկանալի և մանուածոյ են՝ որ բոլորովին անմատչելի կ'մնան երեխայական հասողութեան, և տղայական դեռ ևս անզօր մըտաց: Անսեթեթեմ հասարակ խաղալիկը, որ երեխայն կարող է իւր կամքով տեղէ տեղ փոխել, մէկզմէկէ բաժանել, միասին հաւաքել, իրերաց վերայ դնել, կրկին ցրուել, տարածել, համընել, նոցանէ իւր ուղեցած ձևերը յորինել, դասաւորել, կրկին քանդել, ձևը փոխարկել, աւելի քան զամենայն նորահար խաղալիկս կ'իթմեն և կ'զարգացնեն նոցա բնագործութիւնը և մտքի ծրնուղը, զիւտները: Ծնողք համարեալ թէ ամե-

նայն տեղ շատ սակաւ ուշ կ'արժուցանեն երեխանց խաղի և խաղալիկների վերայ, որ լինի այն միտքով՝ թէ նոքա՝ նորա սննդեան և կրթութեան միջոցներ են, և այս պատճառաւ չեն համարձայն ընտրութիւն առնել նոցա խաղակցաց, որոց հետ նոքա պիտի օր անցուցանեն: Այս ընկերական խաղակցութիւնը, մանաւանդ ընդարձակ օրոյ մէջ արտաքոյ տան, թէ ի պարտիզի և թէ ի դաշտի, ունի չափազանց կարեւոր ազդեցութիւն երեխի ֆիզիքական և բարոյական զօրութեան կազդուրման վերայ, որովհետեւ այն է նորա առաջին սկզբնաւորական վարժատունը, ուր կ'սովորին համբերութիւն, կ'սորվին և կ'ամրանան նոցա զիմացկոտութիւնը և ժուժկալութիւնը, զիւտեր և հնարագիտութիւններ յառաջ բերելոյ շնորհը և անձնածանօթութիւնը, և կ'հեռանայ նոցամէն աւելորդ և անտեղի ամաչկոտութիւնը և դատապարտելի վնասնոտութիւնը. այստեղ կ'պատահին այնպիսի վտանգներ, որ երեխայն պիտի սովորի նոցա աչքի մէջ ուղիղ նայիլ և յաղթել, և աներկիւղ մնալ նոցա կրկնութենէն. կ'հանդիպին զանազան խափանարար արգելքներ, որն որ հարկաւոր կ'լինի ցրուել և իւր ճանապարհէն և ոտքի տակէն մերժել:

Գ.) Թէ այն վտանգները և թէ այս խոշնդոտները թէպէտ և շատ մանր մունր բաներ կ'լինին, որ քան զնորա մանկական ուժը վեր չ'լինին, այլ այսու ամենայնիւ նորա ապագայ կենաց համար պիտի դառնան կ'թուելոյ և պատրաստուելոյ վարժարան: Այս խաղերի մէջ կ'սկսեն շատ անգամ առաջին ծանօթութիւնները, առաջին բարեկամական կապակցութիւնները, որ երբեմն կ'ըլինին աւելի ամուր՝ քան զյետ ժամանակաց ստացած բարեկամութիւնները: Ո՞վ չէ կարող լաւ միտք անելով և իւր երեխայական անցեալ կեանքը և արարմունքը միտք բերելով՝ յիշել և հասկանալ, թէ որքան մեծ ազդեցութիւն են ունեցել իւր վերայ իւր հասակակիցք և իւր երեխայութեան խաղակիցք և խաղերը: Գլխաւոր պայմանը՝ լաւ ընկեր և խաղակից գտնելն է, որ ի հարկէ զիւրին գործ չէ: Որ ժամանակ գտնուեցաւ երեխի համար լաւ խաղակից, այնուհետեւ բոլորովին պիտի տալ աղատութիւն երեխի մտաց և հնարագիտութեանց:

Երբեմն կպատահին մանկունք վեց եօթն տարեկան՝ որ խաղալոյ սէր և հակամիտութիւն չեն ունենար. այս ոչ այլ ինչ է՝ եթէ ոչ՝ նոցա տան մէջը սնուցած ժամանակի տղէտ բանաւորական կրթութեան խանգարմունք, և նոցա երեսայական աշխուժի և աղատութեան խեղդուելոյ և հեղձամղձուկ լինելոյ արդասիւք, որ երեխին կամ շատ կանուխ կսկսին յիմար ճանապարհներով կրթել, կամ նորա իւրաքանչիւր քայլը չափազանց ճշգրտութեանց և բոլորովին անտեղի և անօգուտ հսկողութեանց ենթարկել, որով խղճուկ երեխայն՝ որ գեռ իւր տղայութեան պարտքն չէ հատուցել, աշխոյժն և կայտառութիւնն իւր մեջըն թմրեցրիլ է և սպանել, և նովաւ դառել է ապուշ իրիւթ:

Ե.) Պէտք է մանկանց այնպէս սնուցանել և կրթել, ինչպէս նախնեաց սովորութիւնն էր, որ ունենան առողջ հոգի առողջ մարմնի մէջ, և լինին պիտանացու որդիք հայրենեաց: Ինչ օգուտ մատղաշ երեխին ծանր ծանր լուծի տակ ձգիլ, և տասը տասնուհինգ տարեկան ժամանակը իմանալ՝ որ նա քաղցր և բարի պտուղ պիտի լինի ազգի մէջ, և գեռ քանամեայ հասակը չբահասած՝ թաղել: Ահա մեր դաստիարակութեան մասին երկասիրող հեղինակաց ելրակացութիւնը. և ծնողք և դաստիարակք ըստ ամենայնի սորա համար պիտի հոգան և ջանք դնեն: Բայց ափսոս և հազար ափսոս, որ թէ ծնողք և թէ դաստիարակք՝ թէպէտ միշտ կրնն այս փրկաւէտ պատգամները բայց ոչ երբէք կմտածեն այս կանոնը ուսանել կամ ի կիր առնուլ. և երբ կհասանի կանոնաւոր ուսումնառութեան ժամանակը, այնուհետեւ կսկսին իրանց գլուխը մտածելով պայթուցանել՝ թէ որն է լաւ, տան մէջը ուսումնաւոր, թէ վարժատուն տալը: Այլ մէկ կողմէն ինչպէս ծնողք կմոռնան իրանք իրանց հարցանել՝ թէ որ կողմնք երեխին վարժատուն տալ, նա՝ տան մէջ այնքան պատրաստուած է, որ կարողանայ վարժարանի ուսումն օկսիլ առնուլ: Միւս կողմէն վարժարանի մեծաւորքը և վարժապետքը հազիւ միտքերը կրեցն՝ թէ պէտք է հոգ տանիլ այս պայմանների համար, որովք որ հարկաւոր են աշակերտաց փիղիքական առողջութեան, և

իմի՞թել, դարգացնել և կազմուրել այն բարի հակամիտութիւնները՝ որն որ նոքա ստացած ունին արդէն իւրեանց ընտանեկան շրջանի մէջ մատղաշ հասակաւ: Սակայն թէ տանը և թէ վարժարանի մէջ աւելի անփոյթ կլինին երեխի փիղիքական առողջութիւնը պահպանելոյ համար, և վարժարանի մէջ կսկսին խիստ և ճիշտ պահանջողութիւններ անել, որ երեխայն անընդհատ աշխատի, և չեն հասկանար՝ թէ նա այնքան ուժ չունի: Բայց լաւ կլինէր՝ որ ծնողք և վարժարանի դաստիարակք առաջ մէկ լաւ միտքերը բերէին՝ թէ էնոք որդիք էր յիմար՝ Մի միայն նա՛ է կարող վայելել կեանք և առողջութիւն, ոյլ որ ունի բաւական քանակ մաքուր արեան, և որոյ երակների մէջ այն արիւնը շրջադարձ կանէ կանոնաւոր եղանակաւ: Վարժարանը և վարժապետները համարեն՝ թէ սովորաբար ուշ չեն դարձուցաներ այս պայմանի վերայ: Գերմանացի երեւելի բնախօսըն Բոք՝ շատ ճշգրիտ կը նկատէ՝ որ վարժարանաց վերատեսուէք, վերակացուք, դաստիարակք, վարժապետք և ուսումնատուէք՝ ինչպէս բարձրագոյն դպրոցաց մէջ՝ նոյնպէս և ստորագաս ժողովրդական մանկավարժարանաց մէջ, թէ և լաւ դիտեն վարժապետական ուսումն, և կուլ են տուել բոլոր ուսուցչապետական իմաստութիւնը, բայց բնութեան օրինաց՝ որ կը տիրապետէ բովանդակ տիեզերաց, և մասնաւորապէս և առանձին՝ իւրաքանչիւր մարդոյ մէջ և մանաւանդ՝ մարդկային մարմնոց կազմութեան և կենաց՝ և ո՛չ դուղնաբեայ ինչ, դոնէ վայր ի վերոյ տեղեկութիւն ունին: Նոքա կարհամարհեն այս տեղեկութիւնները որպէս երկրորդադաս և ո՛չ աւելի կարեւոր. և աստի կյառաջանայ այն պակասութիւնը, որ նոքա չեն կարողանար դաստիարակելոց փիղիքական և մտաւոր զարգացման համար պարտուպատշաճ հոգ և կանխատեսութիւն ունենալ:

Զ.) Պարտուպատշաճ քանակ մաքուր արեան ունենալը անժխտելի պայման է առաւել մանկական հասակի մէջ ուսումնառութեան, որովհետեւ այս հասակի մէջ գործոյ կպիտոյանայ արեան մեծագոյն մասն, ինչպէս մարմինը սնուցանելոյ համար, նոյնպէս և ուղեղի մտաւորական աշ-

խատուութեան և մկանանց զօրութիւնը փթթեցնելոյ և զարգացնելոյ և կազդուրելոյ համար: Այս իմանալէն յետոյ՝ ինքն ըստ ինքեան քաջայայտ է, և ամենեցուն ակն յայտնի կերելի, որ ծնողք պիտի հոգան որ մանուկը ունենայ պարտուպատշաճ քանակաւ մաքուր արիւն, այն երեխին յարմարապէս կերակրելով և պարզ օդի մէջ պահելով: Այլ շատ անգամ վարժարանները ևս կմեղանչեն այս կանոնի դէմ, կամ այնու՝ որ չափազանց մարմնական և մտաւորական աշխատութիւններով արիւնը աւելի գործածել, մեխել ժախել կուտան, կամ այնու՝ որ կհարկադրեն երեխեքին կուլ տալ վարժարանական սննեկաց, դասատանց ապականեալ օդը, ուստի կյառաջանայ արեան ապականութիւն:

Փոքր ինչ խօսինք և աղջկերանց վերայ ի մասնաւորի:

Շատ աղջկուներ կան որ մինչդեռ ծնողաց տանն են՝ առողջ են և փթթեալ վարդի կնմանին, բայց երբ կը մտնեն վարժատուն և վարժատունէն ուսնալ կերանեն, ոմանք աւելի և ոմանք նուազ կկրեն գունաթափութիւն: Շատ աղջկուներ ևս կան, որ այս գունաթափութիւնը արդէն ունին իւրեանց ծնողաց տանը կամ արդէն պատրաստուած են այն ընդունիլ, և երբ կմտնեն վարժատուն, այն տրկարութիւնը կզօրանայ և կաւելանայ: Այս մասին մի օրինակ յանցաւոր կմնան՝ ինչպէս ծնողք, նոյնպէս և վարժարանք: Շատերը այս աղջկերքէն՝ որ իրանց ծնողաց ձեռին դեռ ևս ստացել են այս արեան ապականութեան և գունաթափութեան սերմունքը, ուրիշ պատճառ չունին, բայց միայն՝ կամ աննորար կերակրոց պակասութիւն, կամ անկանոն և չափազանց աշխատութեամբ ծանրաբեռնութիւն, (որ կլինի կամ ուսումն առնելու պատճառաւ մասնաւոր համարների առաւելութեամբ, կամ կանացի և տնական ծառայութեամբ), կամ ընդհանրապէս ֆիզիքական և մտաւոր կըրթութեանց բռնած ճանապարհի անկանոնութիւնը, և կամ կորստաբեր մարմնաշոշափութեան ստահակութիւն: Բայց այս դժգոնութեան ախտը իւրեանց հետ ունենալով երբ կմտանեն վարժարան, վարժարանները ևս ձեռնտու կլինին, որ այն տկարութիւնը արագ արագ և ամենայն զօրու-

թեամբ կաճէ և կրթութի. և այս կպատահի այն ժամանակ, երբ աւելի լարել կուտան ուղեղը և զգայարանքը գործունէութեամբ, կամ մկանունքը կխոնջեցնեն առաւելազանց պարապմալքը մարդողական (ճիմնասթիբ) կրթութեանց մէջ, և զխաւորաբար երբ յարատե կամ երկարատե կը պահեն ապականեալ օդոյ մէջ: Նոյնպէս և զկնի նախաճաշիկի և ճաշու խկոյն վարժատուն երթալը և ուսմամբ զբաղիլը՝ կզօրացնէ արեան նուազութիւնը, վատթար ազդեցութիւն անկողի մարսողական մատակարարութեան վերայ. որովհետեւ երբ մարմինը գլխով հանդերձ դէպ ի վայր յառաջ կոյս կթեքի գրելոյ կամ ընթերցելոյ համար, արեան և կերակրոց հիւթերու պիտոյքը և շրջադարձքը, նոյնպէս և աղեաց խողովակաց մէջ շարժումն կդժուարանայ և կխափանի: Մտաց ուժղին լարումն, պարտուպատշաճ շարժմանց պակասութիւնն և վարժարանաց դասատանց ապականեալ օդը, միօրինակ կխանգարեն՝ թէ ախորժակը և թէ մարսողութիւնը, և այս ճանապարհաւ կյառաջացնեն արեան նուազութիւն: Այս տկարութիւնը՝ ուսումնառութեան տարիները շատ մեծ նշանակութիւն ունի, և սորա հետեանքը կը լինին՝ կարճատեսութիւն, և աչաց սրութեան անզօրութիւն, մարմնոյ իրանի թիւրաթեքութիւն (թիկնամիջի մկանանց թուլութեան պատճառաւ), ուղեղի և ներդից ախտակրութիւն (մանաւանդ վերնոտութիւն), և այս հետեանքը շատ անգամ կմնան նորա վերայ՝ քանի որ կենդանի է:

Եւ) Ուղեղի և մկանանց մէջ արեան պակասութիւնը յառաջ կբերէ զխացաւ, զխապտոյտք, նոյնպէս՝ ուշագնացութիւն, ականջաց մէջ շփոթ շաշիւն շառաշիւն, սրտի սաստիկ տրուփ, շընչարգիլութիւն, մտաւոր և ֆիզիքական քնափութիւն, և յուլութիւն, թախիծ, սրտապակասութիւն, անսրտութիւն, սրտահատութիւն, վճատութիւն և անկամակութիւն կամ կամաց անզօրութիւն: Գաստրարակք՝ որ չեն հասկանար արեան նուազութեան հանդամանքը, կամ նորա մէն յառաջացած վատթար հետեանքը, շատ անգամ ի զուր և անիրաւարար պատուհասակոծ կանեն խղճալի աշակերտին, իբր թէ ծոյլ է և անմտաղիր և անհնազանդ, և կպահանջեն այն ան-

գօր և տկար երեխայէն այնպիսի աշխատութիւններ, ինչպէս կատարեալ առողջ աշակերտները կաշխատին, շատ և մեծամեծ փնասներ կարեն տալ և կուտան իսկ:

Եւ շատ վարժապետներ ևս կան՝ որ կասն՝ թէ մեր ի՞նչ փոյթն է աշակերտի տկարութիւնը, թող վերակացուք նայեն: Աւերակացուաց ի՞նչ փոյթն է, թէ մէկ քանի աշակերտք զո՛հ կերթան. զո՛հ չէի՞ն այն ողորմելիքը, որ Աստրախանէն, Մոզդուկէն, Ղզլարէն, Նոր-Նախիջևանէն, Տաւրիդէն, Տփլիսիէն գնացել են և թէպէտ սկսել են լաւ յառաջագիմութիւն անել, բայց այն արեան նուազութեան ախտն ախտանալով, կամ իւրեանց հայրենիքէն արտաքոյ մահու ճարակ լինելով, իւրեանց տարածամ վախճանի համբաւով՝ աղեկէզ են արել իւրեանց ծնողաց, կամ հայրենիք վերագարծել են ախոնդանոտութեան ախտիւ խօթացած. կամ ոսկերացաւ ստանալով այն ժամանակ են վերադարձել, երբ գերեզմանը նոցա համար փորուած պատրաստ է եղել:

Եթէ վարժարանը ունի փափագ, որ ոչ թէ միայն իշխանութեան կամքով չկորուսանէ իւր գոյութեան իրաւունքը, այլ իրաւամբ և արդարութեամբ ստանայ բարի համբաւ՝ իւր մէջն խնամարկական և մարդասիրական կարեկցութիւն պարունակելոյ, որպէս և է իսկ վարժարանաց նպատակն, որ աշակերտելոց համար դառնայ պատրաստարան հրահանգութեան և առողջ դարգացման, և ոչ սպանդարան, պարտաւոր է առաւել խնամք ունենալ նուազարիւն աշակերտաց վերայ, և այնպիսիքը որոշելով՝ նոցա հետ իմիասին կորոշուին և քնափ և յամբառու աշակերտները, որ չեն կարող իւրեանց մտաւորական աշխատութիւնը այլոց հաւասարել, և չպահանջել՝ որ նոքա միւս աշակերտաց և դասընկերաց հասնելու համար տուժն իւրեանց առողջութիւնը: Ի՞նչ օգուտ է ուսումն՝ երբ մանուկը զեռ նորա քաղցրութեան ճաշակը չառած՝ մահուան դառնութեան համբ կտեսնէ: Ի՞նչ օգուտ է ուսումն, երբ մէկ մանկան տարածամ վախճանով գերդաստանի յիշատակը անհետ կկորչի: Ի՞նչ օգուտ այն ուսումն՝ երբ մէկ վարժապետի կամ վարժարանի անմտադրութենէն շատ զոհեր կիրթան, զոհեր՝ որ եթէ

պարտուպատշաճ ուշադրութեան հանդիպէին, պիտի լինէին գերդաստանի կազմուրիչ, հասարակութեան ընտիր և հաւատարիմ անդամ, և հայրենեաց բարի զաւակ: Մանաւանդ՝ որ նուազարիւնութիւնը արտաքին նշաններով ևս դժուար չէ ճանաչել. նուազարիւն մանկան մարմնոյ մաշկը կլինի դժգոյն, դալկահար զեղնած, բարակ և սառն, և ծիրանի երակներով գծգծած. շրթունքն, մանաւանդ շրթանց ներսի կողմն, ընտերբը և աչաց թարթիչքը, բիրբ, արտեանունքը կլինին գունաթափ, և երեսի կարմրութիւնը այս միջոցին կլինի խաբէական նշան, և շատ ազդիկ կայ, որ թէպէտ նուազարիւն է, բայց երեսէն կաթն և արիւն կը կաթի. բանն այն է, որ առողջութիւնը ի ներքուստ խանգարուած է իսպառ:

Ը.) Արեան մաքրութիւնը շատ անդամ վարժարանի մէջ կենթարկուի մեծամեծ վտանգաց, երբեմն դասատանց օղոյ ապականութեան պատճառաւ, և երբեմն արիւն կազմող, մանաւանդ շնչառութեան և մարսողութեան գործարանաց նեղութեան ներքոյ անկանելոյ առիթներով: Բասատանց և ընդհանրապէս որ և իցէ սենեկաց օդն կապականութիւն արտաշնչութիւններէն և զոլորշիքներէն, և նոցա մէջ երկարատեւ մնալն կլինի առողջութեան փնասաբեր: Եթէ աշակերտք մէկ դասատան մէջ շատ լինին, մեծ կլինի նոցա արտաշնչութենէն դուրս եկած ածխածածուի քանակը, որ՝ եթէ օդոյ մէջն լինի աւելի քան զմէկ հարիւրամասն, շնչառութեան համար կլինի շատ փնասաւար, Բաց ի ածխածածուէն՝ արտաշնչեալ օդը կը պարունակէ իւր մէջ և ջրային շոգիք, որ իւրեանց ջերմութեամբ գործակից կլինին այս փնասաբեր կազի շրջագայութեան: Սոցա հետ կմիանան և մարմնոյ փնասաբեր շոգիքը (ածխածածու, ծծրմբախառն ջրածին, ամմոնիաք): Լաւ է գիտ ևս, որ պատուհանների վերայ, դուռների և երբեմն հաստ որմերի պատերի վերայ ևս կլինին շնչելոյ ծակտիք, որ արտաքին և ներքին օդերը անպագար կամ ստէպ կտեղափոխեն, ներսի ապականեալը արտաքս քարշելով, և դրսի մաքուր և զով օդը ի ներքս ձգելով: Այսու աղագաւ իւրաքանչիւր բարեխիղճ վարժապետ և բարենպաստակ դաստիարակ պիտի շատ ճիշդ ուշ դարձուցանեն այն պարա-

գային վերայ, որ դաստան միջի օդը լինի պարզ մաքուր, ոչ ցուրտ և ոչ շնաքգելութեան չափ շոք։ Ոմանք սենեկաց ջերմացուցիչ վառելիքը խոնայելով՝ ամեն ծակտիքը կը խցանեն, չիմանալով որ ոչ թէ միայն արտաքուստ գալոյ ցրտի առաջը կ'առնուն, այլ և ներսէն դուրս արտաքսելի օդոյ ապականութեան ճանապարհներն կ'խցանեն։ Ուստի՝ թէ և ունենան դրունք և պատուհանք շնչելոյդ ճախարակ (վենտիլատոր), իւրաքանչիւր դասաժամը աւարտելէն յետ օգտաւէտ է աշակերտաց դուրս ելանելէն զինի՝ առժամանակ դրունքը և պատուհանները թանալ՝ որ օդը սենեկի մէջ խաղայ։ և այս՝ առանց նայելոյ վառելիաց թանկութեան՝ դիշերն ևս կրկնել փնաս չէ։ Օգտաւէտ է՝ դասատանց պատուհանների մէջ դնել սաղարթաւոր բոյսեր և տունկեր, որովհետեւ դաւարարոյսը արեւու ճաճանչից ներքոյ ածխած թուր կկլանէ, և իւր բաղկացուցիչ մասանց և տարեւոյց վերայ կտարաւածանէ։ Զմեռը՝ երբ երկաթի ատրուշանները կ'վառեն, ուր ուրեք կան երկաթաշէն ատրուշանք կամ վառարանք կամ հնոցք, նոցա կազերը կարտադրեն փնասաւոր ածխած թուր կազ, որովհետեւ հրաշէկ երկաթի մէջէն կազերը դուրս թափ կանցանն և արտաքս դուրս կսպրդին։ Ի՞նչ ապա ասելք այն վառարանների կամ թոնիրների կամ խարդիկների համար, որոց մէջ երբեմն ածխաքար կամ հանքային ածուխ կ'վառեն, և ծուխն՝ սենեկի մէջ կ'զօսնու, մինչև ծրանելոյդ հասնելը։ Ածխած թուր կազը կ'յառաջացնէ գլխոյ ցաւ, գլխոյ պտոյտ և անզամոց դող։

Թ.) Սրեան ապականութեան կորստական հետեանք կլինի բազում անգամ և այն, որ կապականութիւն լնարդը և թօքը, նոյնպէս և այլ՝ արեան բաղկացնող և մաքրող գործարանք։ Այս տեղաց աւելի կախտակրին գործարանները՝ որ մոտաւորական գործունէութեան կնպաստեն, որ ինքն է՝ ուղեղը և նորս նեարդերը և զգայարանները։ Պատաստան օդը կարող է ունենալ փնասաւոր ազդեցութիւն աշակերտաց առողջութեան վերայ՝ ինչպէս չափազանց ջերմութեամբ, նոյնպէս և չափազանց ցրտութեամբ։ Շնչառեալ օդոյ չափազանց ջերմութիւնը փնաս կստայ թոքերուն՝ արիւնը դէպ ի թոքը վազեցնելով։ և մանաւանդ

փնասաւոր է աշակերտաց, երբ դաստան ջերմ օդէն՝ յանկարծ դէպ ի դրսի ցուրտ օդը կկլանեն, որ կարող է յառաջացնել շնչառական գործեաց բորբոքում։ Իսկ մանկունք ունին սովորութիւն վարժարանէն որ դուրս դան՝ իրանց տուն կը թալոյ վերադարձ ճանապարհին՝ կանչել, ճչել, աղաղակել, գոչել, կամ անդադար խօսել միմեանց հետ։ Եւ այս պատճառաւ դաստիարակք պիտի լաւ հասկացնէին աշակերտ մանկանց, որ նոքա սաստիկ ցուրտերուն՝ զգուշանան այդ սովորութիւններէն, և դուրս տեղը՝ ճանապարհին՝ օդը շնչեն և շունչ առնուն աւելի քնթով, քան թէ բերանով։

Իսկ թէ դասատունը ցուրտ լինի չափազանց, սորա ևս փնասը քան զջերմութիւնը նուազ չի լինիր։ ցուրտը որքան հիւանդութեանց պատճառ կարող է լինիլ, քառապատիկ աւելի փնաս կարող է տալ դասատան մէջ, ուր մանուկը պիտի բացաղուխ նստի անշարժ, և ցրտոյ ազդեցութիւնը մարմնէն թափանցելով՝ ոսկերաց հասնէ։ Թիւրաթեք իրանի փնասը՝ նոյնօրինակ երկարաւանութեան կարօտ չէ, որովհետեւ ինքն իրան քաջ յայտնի է և ամենեքեան կարող են լաւ հասկանալ։

Բայց այսու ամենայնիւ վարժապետաց համար փնաս կամ շատ աւելի աւելորդ բան չէ հասկանալը, որ ուղեղի չափազանց ուժգին գործունէութիւնը՝ նոյնպէս աննշմարելի եղանակաւ, այլ յոյժ արագ քարուքանդ կանէ աշակերտաց առողջութիւնը, ուղեղի նեարդերի ծանրանալով սրտի եւ ռակնների և նեարդերի և ընդհանուր ներդական դրութեան վերայ։ Եւ այս տեղաց առաջացած ախտակրութիւնները, գլխացաւ, գլխապտոյտք, քրնէածութիւն, հոսումն արեան ի ռնգաց, աւելի այն ժամանակ դուրս կերևին, քանի որ աւելի լինի դասատան միջի ջերմութիւնը։

Այս ամեն վերը բացատրեալ հանգամանքը կը բերեն առ այն մակարեբութիւն՝ որ դաստիարակաց և վարժապետաց՝ վարժարանի կամ առանձին մանկավարժարանի մէջ՝ ինչպէս շահախնդիր վարձկանաց հոգը միայն այն չափի լինի, որ աշակերտաց համարը նային և աւելի կամ պակաս յառաջադիմութեան նշաններ դնեն, նոցա համա-

բառապատկերներն չհամար, և ստեղծականորեն նային, և դեպի ի դուրս և դուրս շտապեն. այլ ուսումնասիրութեան հետ միասին ճիշդ և մտադիր ուշադրութիւն ունենան աշակերտեալ մանկանց առողջութեան վերայ, և չարհանան նոցանէ՝ նոցա մտաւոր և փիղիքական կարողութենէն վեր մտաւոր գործունէութիւն. որովհետեւ մեր ազգային յառաջագնացութեան համար հարկաւոր են առողջ և զուարթամիտ բարեկերթ Հայեր, և ոչ անշունչ դիակունք կամ դիակնացեալ շնչաւորք. Հայրենակ դաւաճաց դամբարանք լինեն կմախտովք զոհից, զորս անգթութեամբ և անգիտութեամբ այն տեղերը շտեմարանել են դարձ դաւնութեանց:

Այս ամենը եւ քաղելով Հիւսիսամերիկէն, Մասիսէն, Արարատեան Արշալուսէն, Համալսարաններէն, Մասնաց Աղանիէն, Արարատէն Էջմիածնի, Կոնստնտնուպոլսէն, Մեղրուէն, Հայկական Աշխարհէն և Արեւմտեայէն, առայժմ միայն այսքանը որպէս մէկ փոքրիկ փնջակ ծաղկանց կնուիրեմ իմ հայրենակցաց, որ նոքա այս ընթերցումով՝ ճանաչեն իւրեանց երախտապարտութիւնը այն հանդիսութեանց, և իրարեւան հատուցանեն իւրեանց զոհութիւնը նոցա բարեմիտ հեղինակաց:

Հեղինակ Իրաւաբան-Բեան Կարայեզեան
Բեանց և Աւագանի Կարայեզեանց յԱրշալուստ
Արարատեան և ի Մասնուն՝ ի Օրհնութեան,
և Չորից Եղանակաց և Հրապարակելի Աւարդանայ՝ ի լոյս ընթացելոյ յՕրացոյցս և յԱրարատի Ս. Իջմիածնի:

ՕՐԻ ՄԵՔԸՈՒՄՆ:

Մեր կեանքը պահպանելու համար հարկաւոր է ոչ միայն սնունդը, այլ կարեւոր է նոյնպէս և օդը: Որչափ բարեհամ ճաշ ևս վայելէինք, այնու ամենայնիւ օդուտ չէր լինի մեզ, եթէ մի վայրկեանով անգամ արդեւք առաջանար օդի ազատաբար մանելուն մեր թոքերի մէջ:

Հատկաւ մինչև անգամ շատ լաւ դիտեն տեսականաբար թէ ինչպէս կարեւոր է օդը և պատրաստ են մասներով համարել թէ օդը որչափ թթուածին պահանջովով հասակաւոր մարդի կանոնաւոր շնչառութեան համար: Բայց գործառնաբար նոքա յաճախ մոռանում են հասարակ ընդհանրածանօթ տարբերութիւնը մասնաւոր օդի և ցոլոր օդի մէջ: Մեծ մասը դիտելի հարկէ թէ ինչ է նշանակում «զուարթ», օդ: Չուարթ օդը նա է, որը աւելի ունի թթուածին իւր մէջ: Պարզ ասեմ. շնչառութեան համար մեզ հարկաւոր է ոչ թէ օդը, այլ մեզ հարկաւոր է թթուածինը: Այս թօսքից յետոյ բաւական օտարոտի կլինի խառնել «զուարթ», օդը «ցոլոր», օդի հետ. ոչ ապաքէն թթուածնով հարուստ օդը միևնոյն ժամանակ կարօղ է շատ տաք լինել, ինչպէս և միւս կողմից ցոլոր օդը կարօղ է թթուածնով չբաւոր լինել:

Չուսաւորվածներից անգամ շատերը դեռ ևս չգիտեն զանազանել և խառնում են այս երկու բոլորովին այլասեռ իրեր: Եթէ խառնօղներն չլինէին, հապա ռիլ չլինել կտար մեր բնակարանների մէջ, — և մանաւանդ հիւանդանոցներէ և հոսպիտալներէ մէջ, — առանց օդափոխի պատուհանների, կամ թէ որ բոլորովին միևնոյն է, այնպիսի օդափոխներով պատուհաններ, որ երբ դուք կամենում էք նոցանից օդուտ քաղել ձմեռը (տարվան այն եղանակին, երբ նոքա մանաւանդ կարեւոր են դառնում), մաքուր օդի հետ ներս է մտնում սենեակը զարհուրելի ցուրտը: Ոչ ապաքէն տղէտներն չեն շինում այս տները, այս հիւանդանոցները, այս ու-